

**Pécsi Tudományegyetem
Művészeti Doktori Iskola**

Tóth Gábor Álmos

**XVII. századi itáliai basso continuo
klasszikus gitáron**

Doktori Disszertáció – Tézisek

**Témavezető
dr. Vas Bence gitárművész,
egyetemi tanár**

2022

1. A disszertáció tárgya, célja és hipotézisei

A disszertáció a 17. első felében, Itáliában keletkezett – basso continuo típusú kísérettel rendelkező – vokális kompozíciók kíséretét vizsgálja, azok modern klasszikus gitáron történő előadási lehetőségeire fókuszálva.

A disszertációm célja az, hogy a korai 17. századi elméleti- és kottaforrások elemzése alapján felállítsak egy olyan szempontrendszert, mely összefoglalja azt az ismeretanyagot, amelyre egy olyan modern klasszikus gitárosnak szüksége lehet, aki a 17. századi itáliai continuo kíséreti technikáját el szeretné sajátítani.

Hipotézisem szerint ezek a források egymást kiegészítve alkalmasak arra, hogy olyan következtetéseket vonjunk le belőlük, melyek alapján ez a szempontrendszer felállítható, és ennek a felhasználásával az olvasó képes lehet a korai 17. századi számozott és számozatlan kíséreteket előadásra méltó színvonalon kidolgozni, és azt megszólaltatni klasszikus gitáron.

Másodlagos hipotézisem az, hogy a continuo kísérek sokkal szorosabb kapcsolatban vannak a felettük elhangzó vokális zenei anyaggal, mint amire kizárólag az elméleti írások elemzése alapján következtethetnénk.

2. A disszertáció szerkezete és metodikája

A disszertáció tárgyalását a „17. század elején keletkezett basso continuo-ra fókuszáló elméleti írások elemzése” című fejezet alapozza meg. Annak ellenére, hogy mennyire meghatározó szerepe van ennek a kíséreti technikának a korai barokkban, nem áll rendelkezésre nagy mennyiségű szöveg, és még ezekben is találhatunk apróbb ellentmondásokat. A fejezetnek az a funkciója, hogy az elméleti források elemzése és összevetése alapján szintetizáljon egy megfogható elméleti háttérrel, melyhez a későbbi fejezetekben visszanyúlhatunk, hogy összevessük az elméletet a gyakorlati

megvalósítással. A disszertációban feldolgozott korabeli elméleti írások listája a tézisfüzet irodalomjegyzékében megtalálható.

Az ezt követő fejezet, „A kidolgozott tabulatúrában fennmaradt források elemzése” teremti meg a kapcsolatot a pengetős hangszercsaládra jellemző gyakorlat és az elmélet között. A disszertáció e fejezete dolgozza fel az értekezés gerincét képző – empirikus adatgyűjtés eredményeként létrejött – adathalmazt, ami alapján objektív állításokat fogalmazhatunk meg a korabeli pengetős gyakorlatról, és ami alapján szert tehetünk azokra a támpontokra, amelyek segíthetnek nekünk egy számozott vagy számozatlan basszus kidolgozásában. A tabulatúrában fennmaradt zeneműveket négy eszközzel fogom elemezni.

Első vizsgálati eszköz a megszólaló akkordok legfelső hangjának és a velük egy időben, vagy utánuk közvetlenül megszólaló vokális hangok távolságának vizsgálata. A távolságot akkordhelyzetben mérem, nem pedig abszolút hangköztávolságban. Ennek oka az, hogy a két szólam viszonyáról sokkal többet elárul az, hogy a continuo felső szólamát hány helyzettel kellene elforgatni ahhoz, hogy megkapjuk a vokális szólamot, mint egy kontextus nélküli hangköz.

Második elemzési eszközöm a tabulatúrában megtalálható akkordfogás-mintázatok előfordulási gyakoriságának vizsgálata, a harmadik pedig a legfelső vokális szólam átlagos hangmagasságának vizsgálata. Ennek a két elemzési eszköznek közösen az a funkciója, hogy az első elemzési eszköz eredményeit ellenőrizni tudjuk. Elképzelhető olyan eset, hogy a két szólam egymáshoz képest kimutatott összefüggései csupán annak a következményei, hogy a pengetős hangszeren előforduló kényelmesen lejátszható fogásmintázatok felső hangjai épp az átlagos vokális hangmagassághoz hasonló regiszterben helyezkednek el. Ha az azonos alapú hangzatokra használt különböző fogások gyakoriságát megvizsgáljuk, akkor megfigyelhetjük, hogy milyen arányban fordulnak elő a különböző helyzetű változatok, azaz alkalmazkodik-e a felső szólamhoz ugyanaz az akkord.

Negyedik elemzési eszközként a harmadik fejezetben szintetizált szempontrendszer alapján is megvizsgálom a kidolgozott kísérleteket. A gyakorlatban kidolgozott pengetős kíséretek és a billentyűs hangszerek szemszögéből megfogalmazott elméleti írások összevetésének célja az, hogy rávilágítson az esetleges különbségekre, mely a két hangszercsalád kísérleti technikájában fellelhető, és kiemelje azokat a szempontokat, melyek univerzálisan alkalmazhatóak hangszertől függetlenül. A disszertációban feldolgozott zeneművek listája a téziszűzet irodalomjegyzékében megtalálható.

A konklúzióban összefoglalom a disszertáció során feltárt pengetős continuo kidolgozási elveket, melyeket alkalmazva a gyakorlott hangszerjátékos képes lehet 17. századi számozott és számozatlan kíséretek kidolgozására. Az ezt követő alfejezetben össze fogom gyűjteni azokat a hangszer-specifikus ismereteket, melyek megkönnyíthetik magát a kidolgozási műveletet és annak megszólaltatását is. Disszertációm végül egy kidolgozott számozatlan basszus példával fogom zárni, melyben bemutatom, hogyan lehet adaptálni a megszerzett ismereteket.

3. A disszertáció eredményei és következtetései

3.1. Az elméleti források összehasonlításának eredményei

Az elméleti források összehasonlítása alapján arra következtethetünk, hogy a basso continuo típusú kísérleteket már a 17. század elején is viszonylag egységes elveket követve szólaltatták meg. Apróbb ellentmondások ugyan megfigyelhetők, de a hangzó végeredmény zenei funkcióját ezek az ellentmondások nem módosítják jelentősen. A feldolgozott források a következő elvekhez viszonyulnak eltérő módon:

1. Az ellenpont szabályainak szigorú betartása.
2. Az ének szólam duplázásának és a vokális szólam regiszterének kerülése.

Abban az esetben, ha a kíséretben elhangzó hangzat hangjait külön szólamokként kezeljük, akkor azokon belül a kvint- és oktáv-párhuzamok használata kerülendő lenne. Ennek ellenére minden zenei mintapéldában – melyet a feldolgozott forrásokban ránk hagytak – találhatunk például párhuzamokra. Ezek bizonyos esetben értelmezhetők a hangszeres continuo-játékos fejében megkomponált „virtuális vokális polifónia” hangszeres intavolációjaként, de a valóságban így is hangzó párhuzamot lehet hallani.

A látszólagos nézetkülönbségek ellenére minden szerzőnek ugyanaz a célja: a continuo szólam ne nyomja el az énekszólamot, hanem segítse azt. Egyes szerzők ennek érdekében javasolták a fent említett 2. szabályszerűség betartását. A háttérben meghúzódó elveket minden elméletíró osztotta, még akkor is, ha a megvalósítás ezen eszközét nem mindegyikük tartotta egyformán fontosnak.

A feldolgozott források egyezései és egymást kiegészítő információi alapján, a következő pontokban foglalhatjuk össze a continuo-játékhoz szükséges alapismereteket, előkészületi lépéseket és szabályszerűségeket:

1. Alapvető zenei ismeretek, mint a magabiztos énektudás, a magabiztos hangszeres tájékozódás és a különböző kulcsok magabiztos olvasásának képessége.
2. A konszonáns és disszonáns hangközök, a belőlük felépíthető hangzatok ismerete, valamint a késleltetések lehetőségeinek ismerete.
3. A játszani kívánt zenemű előzetes tanulmányozása, amennyiben a lehetőség adott akár szólamkivonatokat, vagy szólamkottába beírt számozások előkészítése.
4. Egyszerű, díszítéseket lehetőleg mellőző játékmód alkalmazása.
5. Az énekszólam elfedésének kerülése a kísérőszólamok számának, a dinamikának (orgona esetében a regisztrálásnak) és a kíséret hangmagasság-regiszterének zenei kontextusnak megfelelő megválasztásával.

6. A basszusdallam-lépéseknek megfelelő hangzatkapcsolatok, illetve – a megfelelő helyeken – átmenő basszusok alkalmazáslehetőségeinek ismerete, kiemelt figyelmet fordítva az autentikus fölépés típusú kapcsolatokra.

3.2. A tabulatúrában fennmaradt források elemzésének eredményei

A disszertációban feldolgozott, tabulatúrában fennmaradt continuo kidolgozásokat – a részletes elemzésük alapján – két csoportra oszthatjuk:

1. A felhasznált hangszer lehetőségeivel kevésbé élő, ezért a kényelmes játéktechnikai megoldásoknak sokkal inkább kitett, a zenei szövet egyéb elemeire kevésbé reagáló típusba sorolhatók a *Carlo G kéziratban*, valamint Salamone Rossi *Il Primo Libro de Madrigali a cinque voci* című művében található kidolgozások.
2. A hangszer lehetőségeit inkább kihasználó, emiatt a vokális szövetre szabadabban reagálni képes kidolgozások kategóriájába Bel-lerofonte Castaldi *Capricci a due stromenti* és Giovanni Girolamo Kapsperger *Libro primo di arie passeggiate* című kötetének műveit sorolhatjuk

A kottaforrások elemzése nyomán létrejött táblázatokból egyértelműen kirajzolódó – hangszerjáték-technikai képzettségi követelménybéli – különbségek ellenére az első csoport darabjai is érdemesek a részletesebb elemzésre, ugyanis az ezekben használt hangszer hangolása sokkal közelebbi rokonságot mutat a klasszikus gitárral. A második csoportba tartozó darabok kíséretére használt hangszerek re-entrant hangolást alkalmaznak, ezért a rajtuk lejátszható akkordok fogásmintázata ugyan megegyezik a lantszerű hangolású hangszerek fogásmintázataival, de az első két húr oktávval mélyebb hangolása következtében azoknak hangzása megváltozik. Emiatt az énekszólammal való összehasonlítást nem lehet pusztán a fogásmintázat okra

alapozni, hanem az azokból visszafejtett hangzó akkordokat kell alapul venni.

Annak ellenére, hogy az újrabelépő hangolás eredményeképp létrejött akkordok hangzását klasszikus gitáron nem lehet tökéletesen reprodukálni, a vokális szólammal való organikus együttműködés szempontjából ezek a források szolgálhatnak erősebb – zenei elveken nyugvó – alapot a disszertáció konklúziójában megfogalmazott következtetésekhez.

A disszertáció másodlagos hipotézisét –mely szerint a continuo kíséreték sokkal szorosabb kapcsolatban vannak a felettük elhangzó vokális zenei anyaggal, mint amire kizárólag az elméleti írások elemzése alapján következtethetnénk – Castaldi *Capriccije* és Kapsperger *Libro primo di arie passeggiatėje* alapján igazoltnak tekinthetjük, hisz a kíséret felső szólama és a vokális szólam között jelentős összefüggés figyelhető meg, mely már nem magyarázható a két szólam véletlen egybeesésével.

3.3. Az elméleti és a tabulatúrában fennmaradt források alapján kidolgozott elvek, és azok alkalmazásának gyakorlati példája.

Abból a célból, hogy a disszertáció első hipotézisét igazoljuk, a következő szempontrendszert állíthatjuk össze a feldolgozott forrásokat összevetve:

1. Ésszerű kereteken belül törekedjünk az akkord megszólalásának pillanatában elhangzó dallamhang kettőzésére.
2. A diszkantzáradékokat szólaltassuk meg a hangszeren, annak ellenére, hogy a felső szólamban is megszólal.
3. A kísérő szólamok számát igazítsuk a tétel aktuális igényeihez. Megfelelő helyeken bátran használjunk átmenő és késleltető hangokat, illetve éljünk a nem hármashangzat elven létrejött hangzások adta lehetőségekkel, mint az átmenő basszus és a *preparamento alla cadenza* különböző fajtái.

4. A vokális szólamot ne zavarjuk meg se túl magas regiszter alkalmazásával, se díszítésekkel.
5. Törekedjünk az ellenpont szabályainak betartására, kerüljük a tiszta kvint- és oktávparhuzamokat, de vegyük figyelembe a hangszer ideális hangzást biztosító ambitusát.
6. Az esztétikai szempontok figyelembevétele mellett törekedjünk a könnyed legato játékmódot biztosító fogások alkalmazására.

A fenti szempontrendszer figyelembe veszi a zeneszerzés korabeli esztétikai szabályainak belső logikai követelményeit, a hangszerjáték körülményeit és a vokális szólamhoz fűződő kapcsolatot is. Emiatt véleményem szerint alkalmas arra, hogy ezt felhasználva alkossunk újra korabeli számozott és számozatlan continuo kíséreteket.

Ennek demonstrálására a disszertáció záró fejezetében lépésről lépésre levezetésre kerül Kapsperger *Libro secondo d'arie* című kötetéből az „Ancora il Rè nasce piangendo” kezdetű tétel continuo kíséretének kidolgozása.

4. A disszertáció kutatási eredményei a modern szakirodalom tükrében

A korai 17. századi teoretikusok írásainak feldolgozása nem újkeletű a nemzetközi szakirodalomban. Legátfogóbban Rotem (2015) és Arnold (1965) kiadványai is foglalkoznak ezzel a kérdéssel. Ezzel együtt a jelen disszertáció megpróbálja ezt az alaposan feldolgozott témát három új szempontot figyelembe véve megközelíteni:

1. A korabeli elméleti források összevetése a fennmaradt kottaforrásokkal, melyek az azokban elméleti megközelítésben megfogalmazott szabályszerűségeket a korabeli hangszeres gyakorlatban alkalmazott tradíciók kontextusába ágyazza.
2. A continuo és az általa kísért vokális szólam konkrét kapcsolatának vizsgálata.

3. A korabeli continuo kíséreti technika pengetős hangszeres irányból történő megközelítése, és annak adaptálása modern klasszikus gitárra.

A disszertáció eredményeit természetesen limitálja a 17. századból fennmaradt források mennyisége, ám a korábban ismertetett szempontrendszer nem is hivatott magát kizárólagos útmutatóként beállítani. Ezzel szemben egy olyan alternatívát szeretne felmutatni a téma megközelítésére, mely az előadói gyakorlatot, és a kamarazenében résztvevő felek viszonyát hangsúlyozza, a tisztán elméleti megközelítéssel szemben.

5. Irodalomjegyzék

5.1. A disszertációban feldolgozott 17. századi elméleti írások

- Agazzari, Agostino (1607) *Del Sonare sopra 'l basso con tvtti li stromenti*. Domenico Falcini, Siena
- Banchieri, Adriano (1611) Dialogo Musicale. in. *L'Organo suonarino*. Amadino, Velence
- Bianciardi, Francesco (1607) *Breve Regola per Imparar' a Sonare Sopra il Basso con Ogni Sorte d'Istrumento*. Domenico Falcini, Siena
- Praetorius, Michael (1619) *Syntagma Musicum III*. Elias Holwein, Wolfenbüttel.
- Viadana, Lodovico Grossi (1602) *Cento Concerti Ecclesiastici A Una, a Due, a Tre, & a Quattro voci. Con il Basso continuo per sonar nel' Organo. Noua inuentione commoda per ogni sorte de Cantore, & per gli Organisti di Lodovico Viadana Opera Duodecima*. Giacomo Vincenti, Velence.

5.2. A disszertációban feldolgozott zeneművek forrásai

- Castaldi, Bellerofonte (1622) *Capricci a due stromenti*. Modena
- G., Carlo (1600–1620) „*Carlo G kézirat*”. RISM 1001192911
- Kapsperger, Giovanni Girolamo (1612) *Libro primo di arie passeggiate*.
Róma
- Kapsperger, Giovanni Girolamo (1623) *Libro secondo d'arie*. Luca Antonio Soldi. Róma
- Rossi, Salamone (1600) *Il Primo Libro de Madrigali a cinque voci*.
Ricciardo Amadino, Velence.

5.3. A t zisz zetben hivatkozott modern irodalom

- Arnold, Franck Thomas (1965) *The Art of Accompaniment from a Thorough-Bass: As Practiced in the 17th and 18th Centuries*. Dover Publications, New York
- Rotem, Elam (2015) *Early Basso Continuo Practice: Implicit Evidence in the Music of Emilio de' Cavalieri*. Julius-Maximilians-Universit t, W rzburg. Doktori Disszert cio